

УДК 343.8

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2022.10>**П. Гарасим,**

кандидат юридичних наук,
докторант кафедри кримінального права і процесу
Національного університету «Львівська політехніка»

**ПРО РОЛЬ І МІСЦЕ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ
У ЗАПОБІГАННІ ТОРТУРАМ ТА НЕЛЮДСЬКОМУ
АБО ТАКОМУ, ЩО ПРИНИЖУЄ ГІДНІСТЬ,
ПОВОДЖЕННЮ ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ В УКРАЇНІ**

Постановка проблеми. У ст. 28 Конституції України зазначено, що кожен має право на повагу до його гідності. При цьому ніхто не може бути підданий катуванню, жорсткому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню.

Аналогічні положення закріплені й в низці міжнародно-правових актів, які стали частиною національного законодавства нашої держави на підставі положень ст. 9 Основного закону України та Закону України «Про міжнародні договори» (як от: Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1984 р.); Принципи медичної етики; Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (1987 р.); ін.). [1, с. 126–128].

Виходячи з цього, у галузевих нормах права України закріплені відповідні охоронні положення з означених питань, за порушення яких встановлена юридична відповідальність. Зокрема, одним із елементів мети покарання (ч. 3 ст. 50 Кримінального кодексу (КК)) та мети кримінально-виконавчого законодавства (ч. 1 ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу (КВК)) законодавець визначив діяльність щодо запобігання тортурам та нелюдським або таким, що

принижує гідність, поводженню із засудженими.

Так, як свідчить практика, реальних правових гарантій з цього приводу у сфері виконання покарань та в цілому в Україні досі не створено. Так, тільки у I півріччі 2022 року в нашій державі було зареєстровано 40 таких кримінальних правопорушень, що на 35,5% менше, ніж за аналогічний період 2021 року [2]. При цьому слід мати на увазі, що у сфері виконання покарань України зазначене суспільно небезпечне явище є непоодиноким (щорічно у структурі пенітенціарної злочинності складає до 3% щорічно, а у внутрішній будові кримінальних правопорушень, що вчиняються персоналом органів і установ виконання покарань (УВП) – до 1%) [3, с. 1–14].

Як встановлено на доктринальному рівні, серед детермінант, які обумовлюють вчинення кримінальних правопорушень, що кваліфікуються за ст. 127 КК «Катування», науковці називають низький рівень ефективності, односторонність та формалізм здійснення громадського контролю за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань, правові засади якого закріплені в ч. 2 ст. 25 КВК та інших нормативно-правових актах [4, с. 123–140].

Виходячи з цього та враховуючи, що у сучасних державних програмах реформування сфери виконання

покарань України вирішення вказаної проблематики віднесено до пріоритетних напрямів і завдань [4], слід констатувати, що в наявності прикладне завдання, яке має бути розроблено й на науковому рівні.

Саме з цих міркувань, метою даної наукової статті є з'ясування за результатами проведеного аналізу нормативно-правових актів з питань досліджуваної проблематики потенційних соціально-правових можливостей громадського контролю у запобіганні тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими в Україні, а **головним завданням** – розробка науково обґрунтованих заходів, спрямованих на удосконалення правового механізму діяльності громадськості у зазначеному напрямі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Результати вивчення наукової літератури свідчать про те, що досить активно розробкою питань, які стосуються досліджуваної у цій статті проблематики, займаються такі учені, як: К. А. Автухов, О. М. Бандурка, Є. Ю. Бараш, О. А. Гритенко, О. М. Джужа, О. Г. Колб, В. Я. Конопельський, І. М. Копотун, С. Ю. Лукашевич, К. Ф. Погребна, М. С. Пузирьов, А. Х. Степанюк, І. С. Яковець та ін.

Поряд з цим, у контексті змісту предмета даної наукової статті вказана проблема досліджена недостатньо, а тому це питання є актуальним та таким, що має ознаки теоретичної та практичної значущості, що й стало вирішальним при визначенні її назви та теми у цілому.

Виклад основного матеріалу. Згідно офіційних даних Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України, щорічно на профілактичних обліках УВП перебуває більше 3 тис. засуджених, схильних до вчинення різноманітних правопорушень, 2 тис. з яких або 66% у загальній структурі порушників – це особи, схильні до самогубства або

членушкодження [3, с. 16]. При цьому серед останньої категорії засуджених пріоритетне місце займають так звані «пригноблені» (особи з найнижчим статусом у середовищі цих осіб) [5, с. 70–71], які, як свідчить практика виконання покарань, відносяться до так званих латентних жертв злочинів насильницького характеру, включаючи катування та нелюдське поводження з боку як інших засуджених, так і персоналу УВП [6, с. 305].

Поряд з цим, ні при здійсненні відомчого контролю (ст. 23 КВК), ні при проведенні прокурорського нагляду у сфері виконання покарань і пробації (ст. 22 цього Кодексу), ні при реалізації відповідних заходів громадського контролю (ч. 2 ст. 25 даного Кодексу) вказаній проблемі не надається відповідна увага у силу низького рівня правосвідомості та правової культури їх суб'єктів до оцінки забезпечення прав, законних інтересів і свобод вказаної категорії засуджених, вважаючи, зокрема, що нелюдське відношення до них з боку як осіб, які тримаються в УВП, так і персоналу ДКВС України є наслідком їх аморальної та безвідповідальної поведінки «пригноблених» (у виді неповернення боргу; сексуальних відхилень; схильності до алкоголізму, наркоманії тощо) у процесі виконання – відбування покарань.

У той самий час, і з формальної, і з фактичної, і з юридичної підстав таке відношення суб'єктів (засуджених і персоналу УВП) та деяких учасників кримінально-виконавчих правовідносин (близьких родичів засуджених, представників громадськості, органів місцевого самоврядування; ін.) таке відношення до вказаної категорії засуджених класифікується і в Україні, і за кордоном на правозастосовному рівні як катування (ст. 127 КК) [7, с. 73–93].

Як з цього приводу слушно заявляють зарубіжні фахівці, право на свободу від катувань та нелюдського або такого, що принижує гідність

ставлення або покарання є імперативною нормою права [8, с. 5]. Більш того, на міжнародному рівні розроблені, затверджені та досить активно використовуються Керівні принципи щодо застосування стандартів ефективного розслідування фактів жорстокого поводження [9, с. 10–85], які без сумніву, мають знати зазначені вище суб'єкти державного та громадського контролю та без упередження їх застосовувати у своїй моніторинговій діяльності.

Отже, одним із пріоритетних напрямів підвищення рівня ефективності здійснення громадського соціального моніторингу у сфері виконання покарань України має стати видозміна відношення її уповноважених представників до перевірки та забезпечення прав засуджених, які займають в ієрархії (сукупності відношень, послідовному розміщенні в якійсь множині посад, чинів тощо – від найвищої до найнижчої у порядку їх підлеглості) [10, с. 266] (а, це – так звані «пригноблені») [11, с. 194–197].

Тим більше, що про наявність зазначеної проблеми, яка має місце в процесі виконання – відбування покарань в Україні, ще з часу перших візитів (1998 р.) у нашу державу постійно наголошує у своїх доповідях Європейський комітет по запобіганню тортур, рекомендації якого є обов'язковими для розгляду та виконання у тій частині, яка не суперечить чинному законодавству України (у першу чергу, Конституції України (ч. 2 ст. 9)) [12, с. 112].

Зокрема, Європейський комітет у своїй доповіді ще у 1999 році зазначив, що вказана категорія засуджених («пригноблені» – гомосексуалісти) піддаються у ході виконання – відбування покарань різноманітним формам дискримінації – їм не дозволяють сідати за один стіл з іншими засудженими; вони зобов'язані користуватися іншим посудом; ці особи вимушені постійно прибирати приміщення поза графіком; вони сплять на відведених

засудженими, а не адміністрацією УВП місцях біля входу в житлове приміщення; т. ін. [12, с. 112].

І, такий нелюдський підхід до вказаних осіб не змінився до сьогодні, враховуючи, що серед засуджених пріоритетною є їх субкультура [5]. Більш того, в деяких УВП і слідчих ізоляторах (СІЗО) засудженими негативно спрямованою, як офіційно визнає Міністерство юстиції України, постійно чиниться тиск на інших осіб, що відбувають покарання або тримаються в установах попереднього ув'язнення, та які фактично «керують» і перешкоджають персоналу ДКВС України у наведенні належного правопорядку та здійсненні передбачених кримінально-виконавчим законодавством [3, с. 12].

У той самий час, як показали результати спеціальних наукових розробок, за весь період незалежності (1991-2022 р. р.) Україна після проведення громадського контролю у сфері виконання покарань, а також перевірок, здійснених Уповноваженим Верховної Радою України з прав людини, у правоохоронні органи не було спрямовано жодних матеріалів, які б свідчили про порушення прав зазначеної категорії засуджених [4, с. 107–123].

І, така ситуація з даного питання є незмінною та набула хороших форм ще з 1991 року [13, с. 50–61].

Як встановлено в ході даного дослідження, прорахунки громадського контролю з питань запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими в Україні, мають місце і з іншими об'єктами правової охорони у сфері виконання покарань.

Зокрема, у цьому контексті звертають на себе увагу ті засуджені, які відносяться до категорії хронічних наркоманів чи алкоголіків (токсикоманів) та перебувають у зв'язку з цим на профілактичних обліках УВП (40% у структурі від загальної кількості тих із них, щодо яких здійснюються відповідні запобіжні заходи) (1335 осіб із

3304, які перебували на профілактичних обліках) [3, с. 16].

Сутність зазначеної проблеми полягає у тому, що, не дивлячись на визначене у законі (ст. ст. 8, 116 КВК) право вказаної категорії засуджених на медико-санітарне забезпечення, на практиці воно по суті майже нічим не гарантовано – ні бюджетними асигнуваннями на ці цілі [14], ні коштами конкретних УВП, які акумулюються на їх спеціальних фондах, ні самими хворими – у силу відсутності у них достатньої суми грошей для проходження лікування від наркоманії, алкоголізму чи токсикоманії (ст. 117 КВК).

У той самий час, щорічно як у засуджених, так і в «каналах» поступлення до них заборонених предметів (додаток 5 до Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (ПВР УВП) персонал ДКВС України вилучає як наркотичні засоби, так і спиртні напої [15, с. 143–180]. Так, тільки у 2016 році за результатами обшуків (ст. 102 КВК) в осіб, які відбували покарання у виді позбавлення волі, було вилучено 55 літрів спиртних напоїв та 6 тис. 376 л браги, а також 164 грами наркотичних засобів [3, с. 17], що у розрахунку на 1335 засуджених, які перебували на профілактичних обліках, як особи, схильні до вживання і розповсюдження зазначених заборонених предметів, виглядає малоімовірним та нереальним.

Отже, у наявності ще одна проблема, що характерна процесу виконання – відбування покарань та яка, без сумніву, має стати предметом громадського контролю у контексті запобігання нелюдському поводженню з хворими засудженими, а саме – або держава 100% фінансує примусове лікування цих осіб у випадку відсутності у них належних коштів, або органи та УВП здійснюють всі залежні від них заходи, у тому числі оперативно-розшукового характеру

(ст. 104 КВК), спрямовані на подолання латентних явищ і процесів з означених проблем [16].

Додатковим аргументом з цього приводу виступають деякі статистичні дані з даної проблематики дослідження, а саме: у структурі пенітенціарної (рецидивної (ст. 34 КК)) кримінальні правопорушення, що стосуються сфери обігу наркотичних засобів (розділ XIII вказаного Кодексу), складають більше 30% [3, с. 2], а у загальній злочинності персоналу ДКВС України – 45% [3, с. 13].

У такому ж контексті підлягають посиленому контролю права засуджених, які мають психічні відхилення (7% у структурі всіх осіб, які тримаються в УВП) [17, с. 20]; інвалідів; жінок, які мають дітей до 3-х років, які проживають у дитячих будинках при УВП; ін.

При цьому, для створення реальних правових гарантій дотримання прав засуджених силами і засобами громадського контролю, а також запобігання будь-якій правопорушень щодо всіх без винятку зазначених суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин, логічно було б ст. 25 КВК України доповнити частиною третьою такого змісту:

«Результати проведеного громадського контролю у сфері виконання покарань в обов'язковому порядку спрямовуються для відому Уповноваженому Верховної Ради з прав людини для перевірки їх представниками національного превентивного механізму, а також прокурору, який згідно закону здійснює прокурорський нагляд за додержанням законів в органах і установах виконання покарань».

Висновки. Таким чином, здійснений аналіз законодавчих актів і практики діяльності громадськості з питань запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими в Україні, дозволяє конста-

тувати, що рівень та ефективність соціального контролю з означеної проблематики є низьким, що обумовлює необхідність активізації громадських об'єднань та їх уповноважених представників у цьому напрямі як у межах існуючих соціально-правових у них потенційних можливостей, так і при умові удосконалення правового механізму діяльності зазначених суб'єктів контролю у сфері виконання покарань.

У даній науковій статті здійснено аналіз змісту нормативно-правових актів та практики їх застосування у сфері виконання покарань України, що стосуються запобігання катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими в Україні, а також з'ясовано у зв'язку з цим роль громадського контролю за процесом виконання – відбування покарань, який породжує та обумовлює вчинення зазначених суспільно небезпечних діянь.

Зокрема, встановлено, що не дивлячись на низку ратифікованих нашою державою міжнародно-правових актів і відповідних додаткових протоколів до них та закріплення в Конституції права кожної особи на повагу її гідності, щорічно засуджені стають жертвами посягань, пов'язаних з тортурами та іншим нелюдським поводженням щодо них як з боку персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України, так й інших осіб, включаючи й тих, які поряд з ними відбували визначені судом покарання.

Результати вивчення практики та архівних кримінальних проваджень, які були порушені по фактах досліджуваної у даній роботі проблематики, показали, що серед низки детермінант, які її породжують та обумовлюють, особливе місце займають ті, що стосуються

прорахунків і недоліків, які мають місце при здійсненні громадського контролю за дотриманням прав засуджених під час виконання відповідних кримінальних покарань.

До таких, як визначено в ході даного наукового пошуку, можна віднести такі із них, як: низький рівень представників громадських об'єднань з питань методології проведення даного виду соціального моніторингу; формально-юридичне реагування громадськості на виявлені випадки порушення прав осіб, які тримаються у місцях позбавлення або обмеження волі; досить вузький предмет зазначеного виду діяльності, який зведений на законодавчому рівні лише до контролю за дотриманням прав засуджених, залишаючи осторонь інші об'єкти правової охорони, які визначені у законі (законні інтереси і свободи цих суб'єктів, а також стан забезпечення правового статусу персоналу органів і установ виконання покарань, близьких родичів засуджених; ін.).

Виходячи з цього, у даній науковій статті доведена необхідність удосконалення змісту тих законодавчих актів, які регулюють процедуру здійснення громадського контролю за процесом виконання – відбування покарань.

Ключові слова: катування; засуджений; громадський контроль; процес виконання – відбування покарань; запобігання; суб'єкти соціального моніторингу; національний превентивний механізм.

Garasym P. On the role and place of public control in preventing torture and inhuman or degrading treatment of convicts in Ukraine

This scientific article analyzes the content of normative legal acts and the practice of their application in the sphere of execution of punishments in Ukraine, related to the prevention of torture, cruel, inhuman or degrading

treatment of convicts in Ukraine, and also clarified in connection in connection with this, the role of public control over the process of execution – the serving of punishments, which generates and conditions the commission of the specified socially dangerous acts.

In particular, it was established that despite the number of international legal acts ratified by our state and the corresponding additional protocols to them and the enshrining in the Constitution of the right of every person to respect for his dignity, every year convicts become victims of violations related to torture and other inhumane treatment of them both by the personnel of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine and by other persons, including those who were serving sentences determined by the court alongside them.

The results of the study of practice and archival criminal proceedings, which were initiated based on the facts of the issues investigated in this work, showed that among a number of determinants that generate and condition it, a special place is occupied by those related to miscalculations and shortcomings that occur during the implementation of public control on the observance of the rights of convicts during the execution of the corresponding criminal punishments.

Among them, as determined in the course of this scientific search, can be attributed such as: low level of representatives of public associations on the methodology of conducting this type of social monitoring; formal and legal response of the public to detected cases of violation of the rights of persons held in places of imprisonment or restriction of liberty; a rather narrow subject of the specified type of activity, which is reduced at the legislative level only to monitoring the observance of the rights of convicts, leaving aside other objects of legal protection that are defined in the law (the legal interests

and freedoms of these subjects, as well as the state of ensuring the legal status of personnel bodies and institutions for execution of punishments, close relatives of convicts, etc.).

Based on this, this scientific article proves the need to improve the content of those legislative acts that regulate the procedure for public control over the execution process – the serving of punishments.

Key words: torture; condemned; public control; execution process – serving sentences; prevention; subjects of social monitoring; national preventive mechanism.

Література

1. Кримінально-виконавче право України : підручник : ТОМ 1 (у 2-х т.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Є. Ю. Бараша. Київ : Нац. акад. внутр. справ; ФОП Кандиба Т. П., 2018. 364 с.

2. Відомості Єдиного реєстру досудових розслідувань про кримінальні правопорушення, зареєстровані на території України та результати їх розслідування за січень-червень 2022 року. URL: <https://gr.gov.ua/ua/posts/pro-zareystrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

3. Про стан правопорядку, ізоляції та нагляду, діяльність підрозділів охорони, пожежної безпеки та воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України у 2016 році : інформ. бюлетень. Київ : ДКВС Міністерства юстиції України, 2017. 34 с.

4. Кримінальні правопорушення, що вчиняються персоналом колоній : кримінологічна характеристика та заходи запобігання : монографія / за заг. ред. д.ю.н., проф., заслуженого юриста України О. Г. Колба. Куновіце : ГУСПОЛ, 2022. 300 с.

5. Кримінальна субкультура : поняття, суспільна небезпека, форми та засоби впливу на правопорядок в установах виконання покарань : навч. посібник / за заг. ред. д.ю.н., проф. О. Г. Колба. Київ : Кондор-Видавництво, 2016. 222 с.

6. Кримінологічна віктимологія : навч. посібник / за заг. ред. проф. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2006. 352 с.

7. Кримінальна відповідальність за катування в Україні та зарубіжних країнах : навч. посіб. / за заг. ред. д.ю.н., проф. А. В. Савченка. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2018. 240 с.

8. Мардох Д. Боротьба з жорстоким поводженням і безкарністю та ефективне розслідування жорстокого поводження. Доповідь по Україні. Київ : «К.І.С.», 2010. 108 с.

9. Сванідзе Е. Ефективне розслідування жорстокого поводження : Керівні принципи застосування Європейських стандартів. Київ : «К.І.С.», 2009. 144 с.

10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.

11. Боровик А. В., Колб О. Г. Тлумачний словник пенітенціарної лексики. Луцьк : СПД Галяк Ж. В.; друкарня «Волиньполіграф», 2018. 340 с.

12. Доклад Правительству України Европейского комитета по предупреждению пыток (15–23.07.1999 г.). Предупреждение пыток в Украине. Изд. 2-е. Донецк : «Донецкий Мемориал», 2003. С. 10–134.

13. Кримінологічні та оперативно-розшукові засади запобігання злочинам і правопорушенням, що вчиняються персоналом випраних колоній : монографія / за заг. ред. д.ю.н., проф. Коваленка В. В. Київ : Атіка-Н, 2011. 367 с.

14. Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України : схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 № 654-р. Офіційний вісник України. 2017. № 78. Ст. 2401.

15. Запобігання потраплянню у місця позбавлення волі заборонених предметів : Кримінологічні та кримінально-виконавчі засади : навч. посібник / за заг. ред. д.ю.н., проф. О. Г. Колба. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2022. 400 с.

16. Оболенцев В. Ф. Базові засади системного аналізу злочинності та віктимізації в Україні : монографія. Харків : Юрайт, 2016. 116 с.

17. Кримінально-виконавча характеристика засуджених з психічними відхиленнями до позбавлення волі на певний строк : монографія / С. М. Кубрак, В. В. Лень. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2018. 272 с.

